

Sociaal en Cultureel Planbureau

Beleidssignalement

Ervaringen van LHBT-personen met sport

Beleidssignalement Ervaringen van LHBT-personen met sport

Ine Pulles
Kirsten Visser

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2017

SCP-publicatie 2017-4

Omslag en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagfoto: William Hoogteyling | HH

Figuur: Mantext, Moerkapelle

ISBN 978 90 377 0820 2

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Samenvatting	4
1 Inleiding	5
1.1 Achtergrond	5
1.2 LHBT-onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau	5
2 Sportdeelname en beweeggedrag	7
2.1 Sportdeelname	7
2.2 Beweeggedrag	9
3 Acceptatie, wangedrag en veiligheid	11
3.1 Acceptatie en ervaringen in de breedtesport	11
3.2 Acceptatie in de topsport	14
3.3 Wangedrag en veiligheid	15
Noot	17
4 Conclusies	18
Literatuur	20
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	21

Samenvatting

De overheid streeft naar een veilig sportklimaat: iedereen, ongeacht leeftijd, opleiding, etniciteit en seksuele oriëntatie, moet met plezier kunnen sporten. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) gevraagd om een overzicht te geven van de gegevens die bekend zijn over lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen in relatie tot sport.

In dit beleidssignalement blijkt dat LHBT'ers en heteroseksuelen nauwelijks van elkaar verschillen in de mate waarin ze sporten en bewegen. Over het sport- en beweeggedrag van transgenders is minder bekend. Uit onderzoek onder transgenders blijkt dat een kwart van de niet-sportende transgenders niet sport vanwege het feit dat ze transgender zijn.

Het overgrote deel van de Nederlandse bevolking zegt geen probleem te hebben met homoseksualiteit in de sport. Een vergelijking met het onderwijs lijkt er echter op te wijzen dat de bevolking over het algemeen minder problemen heeft met een homoseksuele docent dan met een homoseksuele trainer. De houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit in de sport en in het onderwijs is op basis van twee verschillende onderzoeken vergeleken; het is dan ook lastig hier conclusies aan te verbinden.

Voor lesbische en biseksuele vrouwen blijkt de seksuele oriëntatie aanzienlijk minder vaak van invloed op het sportgedrag dan voor homoseksuele mannen. Homoseksuele mannen lijken vooral 'macho-' of team- en contactsporten (zoals voetbal) te mijden, omdat ze verwachten niet te worden geaccepteerd. Homoseksuele teamsporters voelen zich over het algemeen geaccepteerd in hun team. Hieruit kan worden opgemaakt dat wanneer homoseksuele mannen eenmaal lid zijn van een 'mannenteam' zij zich over het algemeen geaccepteerd voelen, maar dat er een drempel is om het lidmaatschap überhaupt aan te gaan.

Uit de Vrijetijdsomnibus blijkt dat er geen verschil is in de mate waarin heteroseksuele sporters of wedstrijdbezoekers en lesbische, homoseksuele en biseksuele sporters of wedstrijdbezoekers wangedrag in de sport hebben meegemaakt. Vooral mannen, zowel hetero- als homo- of biseksueel, rapporteren dat zij wangedrag hebben meegemaakt.

Resultaten uit ander onderzoek (Hendriksen en Hoogwerf 2013) tonen echter aan dat niet-heteroseksuelen vaker te maken hebben gehad met wangedrag in de sport dan heteroseksuelen. Er is dan ook geen eenduidig antwoord op de vraag of LHBT'ers meer wangedrag in de sport meemaken. Ook in de mate van ervaren veiligheid zijn op basis van de Vrijetijdsomnibus geen verschillen zichtbaar tussen LHBT-personen en heteroseksuelen.

Wanneer een uitsplitsing wordt gemaakt naar geslacht, dan blijkt dat mannen zich op en rond sportwedstrijden veiliger voelen dan vrouwen. Homo- en biseksuele mannen voelen zich veiliger dan heteroseksuele mannen. Een mogelijke verklaring hiervoor is het feit dat heteroseksuele mannen vaker sporten beoefenen of bezoeken waarin meer wangedrag wordt vertoont (bv. voetbal). Lesbische en biseksuele vrouwen voelen zich aanzienlijk minder veilig dan homo- en biseksuele mannen en heteroseksuele sporters (onder wie heteroseksuele vrouwen).

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Miljoenen Nederlanders doen wekelijks aan sport of bezoeken met regelmaat een sportwedstrijd. Uitgangspunt van het sportbeleid is dat mensen van alle lagen van de bevolking zich prettig moeten voelen om aan sport te doen. Ondanks het feit dat het aantal gerapporteerde excessen in de sport de afgelopen jaren is gedaald, komt wangedrag zoals verbaal en fysiek geweld en discriminatie of kwetsende opmerkingen nog steeds voor (Romijn et al. 2016). Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) heeft tot doel te werken aan een veiliger sportklimaat. In 2011 is daartoe het actieplan ‘Naar een veiliger sportklimaat’ (vsk) van start gegaan. Het doel van het actieplan is geweld en intimidatie op en rond de sportvelden tegengaan en een veilig sportklimaat creëren waarin iedereen met plezier kan sporten. Een onderdeel van een veilig sportklimaat is de acceptatie van homo- en biseksualiteit in de sport. Homonegativiteit en -acceptatie in de sport zijn actuele thema’s. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de uitspraak van oud-profvoetballer en voetbalanalist René van der Gijp in voetbaltalkshow *Voetbal International* dat ‘voetbal geen sport is voor homo’s’ (5 augustus 2013) (NRC 2013) en de storm aan reacties die dit in de (sociale) media heeft veroorzaakt.

Het ministerie van vws heeft het SCP gevraagd om een overzicht te geven van de gegevens die bekend zijn over lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen in relatie tot sport. De nadruk ligt op sportdeelname, veiligheid en de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit. In deze publicatie wordt de beschikbare kennis en informatie over sportdeelname en de houding ten opzichte van LHBT-personeel in de sport gebundeld. Over transgenders is minder informatie bekend dan over lesbische, homoseksuele en biseksuele sporters. Dit betekent dat we niet op alle thema’s binnen dit beleidssignale-ment uitspraken kunnen doen over de stand van zaken voor transgenders. De breedtesport is het uitgangspunt van deze publicatie, maar ook topsport komt kort aan de orde.

1.2 LHBT-onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Het SCP onderzoekt met de LHBT-monitor (Kuyper 2016) op verzoek van de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) de positie en acceptatie van LHBT-personeel. Deze monitor loopt drie jaar en geeft in 2016 en 2018 een beeld van de (ontwikkelingen in de) leefsituatie van LHBT’ers en de houding ten opzichte van LHBT’ers in Nederland en Europa. In 2017 wordt een verdiepende studie uitgevoerd. De LHBT-monitor maakt zo veel mogelijk gebruik van grootschalige representatieve bevolkingsonderzoeken. Een van de doelen van de monitor is om de data-infrastructuur ten behoeve van het LHBT-onderzoek verder te verbeteren.

In de LHBT-monitor wordt aandacht besteed aan sportdeelname, sportverband en beweeggedrag. De houdingen ten opzichte van homo-, biseksualiteit en transgenders in de sport worden niet specifiek uitgelicht in de LHBT-monitor.

Om een zo volledig mogelijk beeld van de sport- en beweegdeelname en de houding ten opzichte van LHBT-personen te schetsen, is de kennis uit de LHBT-monitor aangevuld met overig onderzoek naar sport en seksuele oriëntatie. In deze publicatie richten we ons op de Nederlandse situatie; we maken dan ook overwegend gebruik van Nederlandse literatuur.

2 Sportdeelname en beweeggedrag

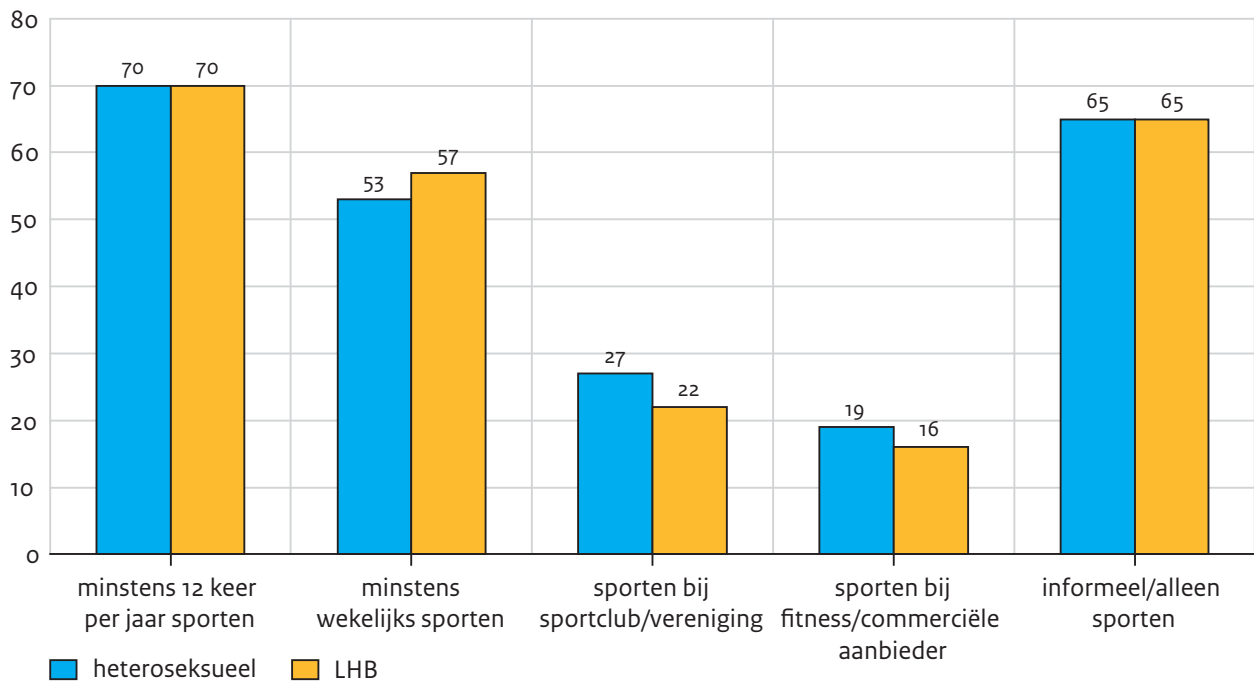
In dit hoofdstuk kijken we naar de verschillen in sportdeelname en beweeggedrag tussen heteroseksuele en LHBT-personen. De gepresenteerde informatie is eerder verschenen als onderdeel van de LHBT-monitor (Kuyper 2016), waarin op structurele wijze de opvattingen over en leefstijl (waaronder sport) van LHBT-personen worden bijgehouden. De bevindingen uit de LHBT-monitor worden waar mogelijk aangevuld met conclusies uit ander onderzoek.

2.1 Sportdeelname

In de LHBT-monitor wordt geconcludeerd dat er geen sprake is van significante verschillen in sportdeelname tussen LHBT- en heteroseksuele personen. Dit geldt zowel voor mensen die minstens twaalf keer per jaar sporten als mensen die minstens wekelijks sporten (figuur 2.1; Kuyper 2016). Er zijn evenmin verschillen wanneer mannen en vrouwen en lesbische/homoseksuele en biseksuele personen apart worden vergeleken. Uit figuur 2.1 is verder af te lezen dat er wel een significant verschil is in de *vorm* van sportdeelname. Heteroseksuele deelnemers sporten vaker in clubverband dan lesbische/homoseksuele en biseksuele deelnemers (27% vs. 22%). Het verschil is niet groot en lijkt – als we beide seksen apart bekijken – vooral voor mannen te gelden (23% van de homo- en biseksuele mannen sport bij een club, vergeleken met 30% van de heteroseksuele mannen). Bij vrouwen liggen de percentages dicht bij elkaar (20% lesbische en biseksuele vrouwen, 24% heteroseksuele vrouwen). Er zijn geen significante verschillen naar seksuele oriëntatie in sporten bij fitnesscentra of commerciële sportclubs, en ook niet wat betreft individueel of in een informele groep sporten. Dat geldt ook als we mannen en vrouwen apart bekijken. Bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving verschillen in onder andere groeps-samenstelling, leefstijl en seksuele oriëntatie. Een voorbeeld hiervan is dat LHBT'ers vaak relatief hoogopgeleid zijn en dat een hoge opleiding vaak gepaard gaat met een gezondere leefstijl (Tiessen-Raaphorst en Van den Dool 2015). Misschien zien we dus bijvoorbeeld weinig verschillen in leefstijl tussen LHBT'ers en heteroseksuele Nederlanders omdat de ongelijke opleidingsniveaus eventuele verschillen opheffen. Dit is echter niet het geval voor sportdeelname. Het verschil dat we eerder zagen bij sporten in clubverband valt na controle weg doordat dit verband werd verklaard door opleidingsniveau. Dit betekent dat verschillen in sporten in clubverband tussen LHBT'ers en heteroseksuelen kunnen worden toegeschreven aan verschillen in opleidingsniveau en niet te maken hebben met seksuele oriëntatie.

Figuur 2.1

Sportdeelname, naar seksuele oriëntatie, Nederlandse bevolking van 16 jaar of ouder, 2013-2015 (in procenten)

Bron: SCP (VTO'12-'14), CBS/RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014), SCP-bewerking (Kuyper 2016: 58)

Uit het onderzoek van Mulier Instituut (Elling et al. 2011) komen vergelijkbare uitkomsten, namelijk dat er nauwelijks verschillen bestaan in de algemene sportdeelname tussen homo- en biseksuele mannen en vrouwen en naar leeftijd en opleiding vergelijkbare groepen heteroseksuele mannen en vrouwen. Wel blijkt uit dit onderzoek dat er enkele verschillen bestaan wat betreft organisatieverband en beoefende takken van sport.

Heteroseksuele mannen zijn meer dan twee keer zo vaak actief in clubverband (35%) dan homoseksuele mannen (15%) en beoefenen vooral vaker teamsporten zoals voetbal. Fitness is de meest beoefende tak van sport onder alle groepen, ongeacht sekse of seksuele oriëntatie, maar is het populairst onder homoseksuele mannen. Lesbische vrouwen zijn minder vaak dan hetero- en biseksuele vrouwen actief in groepslessen op muziek en doen relatief vaak aan tennis en wielrennen. Biseksuele mannen en vrouwen lijken in hun sportgedrag over het algemeen iets meer op heteroseksuele mannen en vrouwen.

LHB-scholieren (11-16 jaar) sporten minder vaak dan hun heteroseksuele leeftijdsgenoten (Kuyper 2015a). Het percentage LHB-scholieren dat helemaal niet of minder dan één keer per maand sport, ligt drie keer zo hoog dan bij hun heteroseksuele leeftijdsgenoten (18% versus 6%). Ze zijn ook minder vaak lid van een sportclub. LHB-jongvolwassenen (18-25 jaar) daarentegen sporten even vaak als hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Uit een eerdere rapportage (Van Bergen en Van Lisdonk 2010) bleek dat LHB-meisjes iets vaker dan LHB-jongens aan sport doen, en dat de meisjes iets vaker bij een vereniging sporten dan jongens.

Minder is bekend over de mate waarin transgenders sporten en in welk verband zij dat het liefst doen. Sportdeelname kan voor transgenders een ingewikkelde kwestie zijn. Tijdens sporten staat doorgaans het lichaam centraal en veel sporten hanteren een scheiding op basis van geslacht (bv. wat betreft teamindeling en kleedkamers). Daarnaast heersen er opvattingen over ‘mannelijke’ (zoals wielrennen en voetbal) en ‘vrouwelijke’ (zoals yoga, gymnastiek en dansen) sporten.

In 2012 heeft het SCP onderzoek gedaan onder 450 transgenders van 16 jaar en ouder. Daaruit bleek dat de helft van de respondenten (51%) aan sport doet (Keuzenkamp 2012). Degenen die bij hun geboorte het geslacht vrouw kregen toegewezen, doen wat meer aan sport (59%) dan transgenders die het geslacht man kregen toegewezen (47%). Aan de respondenten die niet sporten, is gevraagd of dit te maken heeft met het feit dat zij transgender zijn. Een kwart van de niet-sportende respondenten geeft aan dat dit het geval is. Op basis van interviews met twaalf transseksuele mannen en vrouwen in de leeftijd van 27 tot en met 51 jaar heeft Elling (2011) de sportloopbanen van transgenders in beeld gebracht. Deze transgenders verkeerden in verschillende fasen van hun transitie. De ervaringen van de twaalf geïnterviewde transgenders bevestigen de verwachtingen dat sport voor veel transgenders een confronterende aangelegenheid is. Elling concludeert dat de (verenigings)sport voor sommige transmannen (vrouw naar man) en vooral transvrouwen (man naar vrouw) een ‘gevaarlijk’ terrein is, waarop ze zich in de periode voor, tijdens en soms ook na de transitie niet of nauwelijks begeven. Uit de levensverhalen van vier transgenders in Nijmegen (Schuyf 2010) komt eenzelfde beeld naar voren. Twee transgenders zeiden dat zij het lastig vinden om te sporten vanwege beperkte voorzieningen zoals privé-kleedkamers en -douchecabines.

Het wel of niet toelaten van transgenders in sportcompetities leidt soms tot vragen en discussies. Voor de topsport gelden internationale richtlijnen die bepalen of en aan welke competities transgenders mogen deelnemen. Deze richtlijnen zijn niet van toepassing op de breedtesport. Om een (prettige) sportdeelname van transgenders te stimuleren, heeft NOC*NSF richtlijnen voor sportbonden, -verenigingen en sporters geformuleerd (Vloet en Collot d’Escury 2015). Het uitgangspunt van deze richtlijnen is dat sport voor iedereen toegankelijk moet zijn. De richtlijnen zijn gebaseerd op de ervaringen van transgenders, verenigingen en bonden, en op wetenschappelijk onderzoek. Het advies is eveneens voorzien van praktijkvoorbeelden en portretten van transgenders. Deze praktijkvoorbeelden laten zien dat de sportervaringen en wensen van transgenders uiteenlopen en dat sporters, verenigingen en bonden afhankelijk van de situatie op verschillende manieren invulling geven aan de sportdeelname van transgenders. In het advies wordt geconcludeerd dat transgenders vaak al op een goede manier deelnemen aan breedtesport.

2.2 Beweggedrag

In het sportbeleid komt steeds meer aandacht voor bewegen in de brede zin van het woord (Breedveld en Van der Poel 2015). Er zijn indicatoren vastgesteld, die op basis van beweggedrag weergeven in hoeverre mensen aan de gezondheidsnormen voldoen (Hildebrandt

et al. 2015). De Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om de gezondheid in stand te houden en te verbeteren, terwijl de Fitnorm is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om een optimaal uithoudingsvermogen te krijgen. Bij beide normen kan iemand in drie groepen uitkomen: inactief, semi-actief of actief. Daarnaast is er de Combinorm, die aangeeft in hoeverre iemand aan een van beide normen voldoet. LHB- en heteroseksuele personen voldoen in vergelijkbare mate aan de normen (tabel 2.1; Kuyper 2016). Er zijn geen verschillen zichtbaar als vrouwen en mannen apart worden bekeken of als lesbische/homoseksuele en biseksuele personen los van elkaar met heteroseksuelen worden vergeleken. Ook na controle voor sociale achtergrondkenmerken is er geen verschil zichtbaar tussen heteroseksuelen en LHB'ers wat betreft voldoen aan de NNGB en voldoen aan de Combinorm.

Tabel 2.1

Beweegnormen, naar seksuele oriëntatie, Nederlandse bevolking van 16 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)

	LHB	heteroseksueel
Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) ^a		
inactief	12	10
semi-actief	31	32
actief	58	56
Fitnorm ^b		
inactief	56	55
semi-actief	20	20
actief	24	25
Combinorm ^c		
voldoet aan geen van de normen	43	39
voldoet aan minstens een van de normen	57	61

a De Nederlandse Norm voor Gezond Bewegen (NNGB) is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om de gezondheid in stand te houden en te verbeteren (Hildebrandt et al. 2015). Volwassenen voldoen aan deze norm als ze minstens een halfuur per dag op minstens vijf dagen per week met minimaal matige intensiteit bewegen.

b De Fitnorm is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om een optimaal uithoudingsvermogen te krijgen (Hildebrandt et al. 2015). Volwassenen voldoen aan de norm als ze minstens drie keer per week twintig minuten met zware intensiteit bewegen.

c De Combinorm geeft aan of iemand ten minste aan de Fitnorm of de NNGB voldoet.

Bron: CBS/RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014), SCP-bewerking (Kuyper 2016: 59)

3 Acceptatie, wangedrag en veiligheid

Een onderdeel van een veilig sportklimaat is dat iedereen met plezier kan sporten en zich niet buitengesloten, onveilig of gediscrimineerd voelt op basis van bijvoorbeeld gender, handicap, achtergrond of seksuele oriëntatie. Sport staat echter nog vaak bekend om homonegativiteit. Met ‘homonegativiteit’ worden negatieve meningen, gedachten, opvattingen en houdingen over homoseksualiteit bedoeld (Kuyper en Bakker 2006). In dit hoofdstuk bundelen we de belangrijkste informatie rond een veilig sportklimaat voor LHBT-sporters. We gaan eerst in op de houding ten opzichte van homo- en bisexualiteit in de sport en de ervaringen van LHBT-sporters. Vervolgens bespreken we kort de acceptatie in de topsport en tot slot doen we uitspraken over wangedrag en veiligheid.

3.1 Acceptatie en ervaringen in de breedtesport

Om meer inzicht in homoacceptatie in de sport onder de Nederlandse bevolking te krijgen, heeft het Mulier Instituut in 2010 en 2013 aan een representatieve steekproef uit de bevolking van 15 tot en met 80 jaar diverse stellingen over homoacceptatie in de sport voorgelegd. De resultaten uit deze onderzoeken (Elling et al. 2011; Elling 2014) laten zien dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder (85% in 2010; 86% in 2013) geen enkel probleem heeft (of zou hebben) met een openlijk homoseksuele medesporter. Daarnaast hebben ongeveer zeven op de tien mensen er geen probleem mee om samen met een homoseksuele/lesbische sporter van hetzelfde geslacht te douchen (70% in 2010; 73% in 2013) en vindt driekwart het prima wanneer hun kind training zou krijgen van een homoseksuele trainer van hetzelfde geslacht als hun kind (73% in 2010; 75% in 2013). Ongeveer een op de vijf reageert neutraal en respectievelijk 8% en 5% heeft er wél problemen mee om samen met een homoseksuele sporter van hetzelfde geslacht te douchen of wanneer hun kind training krijgt van een homoseksuele trainer van hetzelfde geslacht. Ter vergelijking: 82% van de Nederlandse bevolking zou het geen probleem vinden als hun kind op school les krijgt van een homoseksuele docent (Kuyper 2015b). Dit suggereert dat men minder problemen heeft met een homoseksuele docent dan met een homoseksuele trainer. Hierbij moet worden opgemerkt dat bij deze vergelijking de uitkomsten van twee verschillende onderzoeken zijn gebruikt.

In het factsheet *Homo-acceptatie in de sport* (Elling 2014) staat de homoacceptatie onder mannelijke teamsporters centraal. Er wordt antwoord gegeven op de vraag of de acceptatie van homoseksualiteit onder mannelijke teamsporters gelijk is aan elders in de sport en samenleving. Elling concludeert dat er geen sprake is van sterke homofobie onder mannelijke teamsporters, maar dat er wel een grotere homonegativiteit in de mannensportcultuur heerst. Mannelijke teamsporters scoren bijna net zo positief op homoacceptatie als de rest van de bevolking. Zo zegt de meerderheid (69%) het geen probleem te vinden om samen met een homoseksuele sporter van hetzelfde geslacht te douchen. Er worden in mannelijke teamsporten daarentegen wel meer homonegatieve grappen gemaakt (63%)

dan in andere sportgroepen (34%) en mannelijke teamsporters (57%) vinden beduidend minder vaak dan gemiddeld (73%) dat scheidrechters moeten ingrijpen bij het gebruik van 'homo' als scheldwoord. Dit bevestigt dat er in mannensportteams sprake is van een bepaalde omgangscultuur waarin mogelijk niet iedereen zich thuis voelt.

3.1.1 Ervaringen van LHBT-sporters

Uit het voorgaande blijkt dat de Nederlandse bevolking over het algemeen geen probleem heeft met homoseksualiteit in de sport. Belangrijk in deze context zijn ook de ervaringen van homo- en biseksuele mannen en vrouwen zelf.

Zoals vermeld in hoofdstuk 2 sporten homoseksuele mannen minder vaak in verenigingsverband en beoefenen ze minder vaak teamsporten dan heteroseksuele mannen. De vraag is of ze hierin minder interesse hebben dan heteroseksuele mannen of dat er andere zaken spelen, zoals een gebrek aan acceptatie of homonegativiteit. Uit onderzoek van Motivation en Mulier Instituut (Elling et al. 2011; Groenestein en Van der Linden 2012) blijkt dat homoseksuele mannen rapporteren dat hun seksuele oriëntatie van invloed is op de typen sporten die ze beoefenen. Homoseksuele mannen zeggen vooral dat ze voetbal en andere 'macho-' of team- en contactsporten meden of ermee stopten, omdat ze verwachtten niet te worden geaccepteerd. Lesbische en biseksuele vrouwen geven aanzienlijk minder vaak aan dat hun seksuele oriëntatie van invloed is op het sportgedrag (Elling et al. 2011).

Het Mulier Instituut (Elling et al. 2011) heeft homo- en biseksuele mannen en vrouwen via een online vragenlijst bevraagd over hun ervaringen met en mening over homo-intolerantie in de sport. Een kwart – vooral biseksuele mannen – verwacht negatieve reacties bij een eventuele *coming out* en iets meer dan 10% – vooral homo- en biseksuele mannen – zegt hun seksuele oriëntatie in de sport bewust meer verborgen te houden dan elders. Homo- en biseksuele mannen ervaren de sportwereld als onveiliger om openlijk homoseksueel te zijn dan vrouwen. Ook Keuzenkamp et al. (2012) concluderen dat homoseksuelen niet vanzelfsprekend open zijn over hun seksuele oriëntatie binnen hun sportgroep. Iets meer dan de helft van de ondervraagde lesbische vrouwen en homoseksuele mannen zegt dat degenen met wie ze sporten op de hoogte zijn van hun seksuele oriëntatie. Ruim 15% is niet open over de seksuele oriëntatie of zegt niet te weten of hun medesporters hiervan op de hoogte zijn. Het aandeel dat binnen de sportgroep of sportvereniging niet open is over de seksuele oriëntatie is hoger dan binnen andere contexten zoals op de werkvloer en in het vervolgonderwijs. Een belangrijke reden om in de sport niet uit de kast te komen, is het feit dat seksuele oriëntatie niet relevant is, gevolgd door angst voor negatieve reacties of negatief gedrag van medesporters.

De homoseksuelen die binnen hun sportgroep open over hun homoseksualiteit zijn, voelen zich in het algemeen geaccepteerd (Keuzenkamp et al. 2012). Dit geldt voor zowel homoseksuele mannen als voor lesbische vrouwen. Mogelijk hangt dit samen met algeheel zelfvertrouwen van personen die open zijn over hun seksuele oriëntatie. Bijna een kwart van de homoseksuele mannen en lesbische vrouwen geeft aan dat de meeste medesporters hun homoseksualiteit accepteren. Slechts een enkeling zegt dat de meeste medesporters dat niet doen.

Bos (2009) onderzocht in een kwalitatief onderzoek de mate van negatieve ervaringen van homoseksuele en lesbische sporters binnen de individuele sport fitness en de teamsport hockey. Hoewel de respondenten weinig expliciete negatieve ervaringen hebben, rapporteren ze dat homoseksualiteit bij het sporten een 'bron van ongemak, onzekerheid of schaamte' kan zijn. Dat heeft te maken met opmerkingen en scheldwoorden van andere sporters, maar ook met de gêne die kan ontstaan omdat normaal sportgedrag een seksuele lading kan krijgen. Vergelijkbare resultaten kwamen uit kwalitatief onderzoek van het Mulier Instituut (Elling et al. 2011). Voornamelijk in mannelijke sportteams kwam het onderwerp 'homo' met regelmaat terug in gesprekken en grappen. Wel werden deze opmerkingen vaak als onschuldig en niet als homonegatief of -uitsluitend ervaren, ondanks het feit dat de grappen een zekere connotatie hadden met 'slappeling' of 'mislukking'. De homoseksuele teamsporters voelden zich over het algemeen geaccepteerd en de heteroseksuele teamsporters verwachtten eveneens dat homoseksuele teamgenoten zouden worden geaccepteerd. Belangrijke voorwaarde van de acceptatie was wel dat de homoseksuele mannen zich niet 'homoachtig' (ofwel 'vrouwelijk'/'verwijfd'/'nichterig') kleedden of gedroegen. Ook bleek dat in enkele gevallen de grens van toelaatbare 'homo-humor' werd overschreden.

3.1.2 Ervaringen van LHB-jongeren

Wat zijn de ervaringen van LHB-jongeren in de sport? Allereerst blijkt dat bij LHB-jongvolwassen sporters in de leeftijd van 16 tot en met 25 jaar de helft van de medesporters niet op de hoogte is van hun seksuele oriëntatie (Kuyper 2015a).

Ter vergelijking: bij een derde van de LHB-jongvolwassenen (32%) is geen enkele medestudent of -scholier op de hoogte. Heteroseksuele vriend(inn)en (45%), klasgenoten (30%) en collega's (31%) zijn vaker volledig op de hoogte dan medesporters (26%).

Als we kijken naar de mate waarin medesporters de seksuele oriëntatie hebben geaccepteerd, dan blijkt dat slechts 3% van de LHB-jongeren een volledig gebrek aan acceptatie ervaart (Van Bergen en Van Lisdonk 2010). Bij jongens is dit vaker zo dan bij meisjes, en bij biseksuele meisjes vaker dan bij lesbische meisjes. Jongeren weten vaak niet of zij worden geaccepteerd door hun medesporters, dit geldt vaker voor biseksuele jongeren.

Ruim een op de tien sportende homoseksuele jongeren noemt de sfeer in de sport homonvriendelijk (Van Bergen en Van Lisdonk 2010). Biseksuele jongens rapporteren vaker dat er sprake is van een homo-onvriendelijke sfeer dan biseksuele meisjes en homoseksuele jongens. Meisjes die zichzelf als 'jongensachtig' beschouwen, voelen zich het minst geaccepteerd door hun medesporters. Dit is tegen de verwachting van de onderzoekers in; zij verwachtten namelijk dat sport een van de weinige terreinen is waarbij jongensachtigheid bij meisjes juist zou worden gewaardeerd.

We weten nu in hoeverre LHB-jongeren zich geaccepteerd voelen en in welke mate de sfeer homovriendelijk is. Kuyper (2015a) onderzocht de negatieve ervaringen van LHB-jongeren. Uit dat onderzoek blijkt dat vier op de tien LHB-jongvolwassenen in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek minstens één negatieve ervaring heeft meegemaakt vanwege hun seksuele oriëntatie. Homo- en biseksuele jongens maakten dit vaker mee dan

meisjes (47% versus 34%). Deze negatieve reacties komen vaak van onbekenden (31%), gevolgd door medestudenten/scholieren (15%), buurtbewoners (14%) en collega's (12%). Medesporters (5%) zijn samen met ouders (5%) en broers/zussen (4%) het minst vaak veroorzakers van de negatieve ervaring.

3.1.3 Ervaringen van transgenders

De kwalitatieve studie van Elling (2011) illustreert dat de (verenigings)sport een plek kan zijn waar transgenders zich onveilig of juist thuis kunnen voelen en waar schaamte voor, ontkenning van en/of controle over het lichaam, maar ook bewustwording en trots op het lichaam en zichzelf tot uiting komt.

Uit onderzoek van het SCP (Keuzenkamp 2012) naar de ervaringen van transgenders in Nederland blijkt dat het aandeel respondenten dat bij het sporten negatieve reacties heeft gehad vanwege hun trans-zijn betrekkelijk klein is, maar zeker niet verwaarloosbaar (14%). Degenen die negatieve reacties kregen, noemden vooral afkeurende blikken. Uitschelden, belachelijk maken of flauwe grappen en buitengesloten of onderwerp zijn van geroddel kwamen in mindere mate voor.

NOC*NSF benoemt in het advies voor transgenders en sport dat de acceptatie van transgender sporters goed verloopt, maar dat in sommige gevallen de praktijk laat zien dat er ruimte voor verbetering is (Vloet en Collot d'Escury 2015). Zoals ook uit ander onderzoek blijkt, stuiten transgenders op onbegrip van verenigingen, ouders of andere sporters. Dit onbegrip kan leiden tot (onbedoelde) discriminatie of buitensluiting.

3.2 Acceptatie in de topsport

Homoacceptatie is niet alleen een belangrijk onderwerp in de breedtesport, ook in de topsport is het een aandachtspunt. Ter Haar (2008) laat zien dat acceptatie van homo's in de topsport nog lang niet is gerealiseerd. Ter Haar portretteert tien homoseksuele topsporters en hun ervaringen omtrent hun seksualiteit in de topsport. Deze ervaringen lopen sterk uiteen: van de enorme worsteling van oud-hockeyster Carina Benninga tot de vanzelfsprekende *coming out* van oud-zwemmer Johan Kenkhuis. Het feit dat het lastig bleek om homoseksuele sporters bereid te vinden hun verhaal te doen, illustreert de taboe die rondom homoseksualiteit in de topsport heerst. Slechts twee van de tien sporters waren ten tijde van de interviews nog actief in de topsport. Ook bij ex-topsporters stuitte Ter Haar op terughoudendheid, angst en twijfel. Vooral in 'mannelijke' teamsporten zoals voetbal, volleybal en hockey lijken ogenschijnlijk geen homo's te bestaan (Ter Haar 2008).

Onderzoek in opdracht van de Vereniging van Voetbal Contractspelers (VVCS) en de John Blankenstein Foundation (JBF) bevestigt het beeld dat het mannenvoetbal nog niet 'uit de kast' is. Voor dit onderzoek zijn 400 contractspelers in de ere- en eerste divisie van het Nederlandse betaalde voetbal bevraagd over homoacceptatie in het betaalde voetbal.¹ Hieruit blijkt dat ruim 80% van de profvoetballers vindt dat het voor een homoseksuele speler moeilijk is om in het Nederlandse betaalde voetbal uit de kast te komen. De spelers geven dan ook een onvoldoende (4,4) voor de gastvrijheid van het betaalde voetbal voor

homoseksuelen. Ruim twee derde van de ondervraagde spelers is van mening dat het klimaat zeer ongestuurd en gesloten is. Ruim 70% van de spelers zegt dat zij er geen enkel probleem mee hebben als een van hun teamgenoten bekend zou maken dat hij homoseksueel is. Ook zien zij mogelijkheden om het klimaat te verbeteren. Vooral het gedrag van de fans en de machocultuur op en rond de voetbalvelden zijn volgens hen de belangrijkste boosdoeners. De spelers benoemen ook de rol van de landelijke media in verband met dit onderwerp; 32% meent dat de landelijke aandacht een *coming out* bemoeilijkt.

3.3 Wangedrag en veiligheid

Een vervolgvraag is of LHB-personen meer wangedrag ervaren in de sport en zich minder veilig voelen tijdens sportwedstrijden dan heteroseksuelen. In de Vrijtijdsomnibus, een vragenlijst onderzoek dat het SCP samen met het CBS uitvoert, is respondenten gevraagd of ze in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek wangedrag in de sport hebben meegemaakt als getuige. Het gaat dan om diefstal, vernieling of vandalisme, lichamelijk geweld (zoals slaan of schoppen), verbaal geweld (zoals schelden, pesten, treiteren, intimidatie of belediging), discriminatie of kwetsende opmerkingen (vanwege sekse, cultuur of religie), seksuele intimidatie, overlast door geluid, overmatig alcohol- of drugsgebruik of tabaksrook. Wangedrag op tv telde niet mee.

Wanneer we kijken naar de mate waarin wangedrag (alle typen) wordt meegemaakt, zien we geen statistisch significant verschil tussen heteroseksuele sporters of wedstrijdbezoekers (38%) en LHB-personen (35%, niet in tabel). Vooral mannen, zowel heteroseksueel (45%) als homoseksueel/biseksueel (37%), geven aan dat ze wangedrag hebben meegemaakt (tabel 3.1). Uit onderzoek van GfK (Hendriksen en Hoogwerf 2013) blijkt dat bijna de helft van de verenigingssporters (47%) in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek te maken heeft gehad met enige vorm van wangedrag. Uit dat onderzoek blijkt ook dat niet-heteroseksuelen (45%) vaker te maken hebben gehad met wangedrag in de sport dan heteroseksuelen (36%).

Tabel 3.1

Wangedrag meegemaakt in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek, naar seksuele oriëntatie, sporters en wedstrijdbezoekers van 16 jaar of ouder, 2012 en 2014 (in procenten)

	heteroseksuele man	heteroseksuele vrouw	homo- of biseksuele man	lesbische of biseksuele vrouw	totaal
wel meegemaakt	44,5	30,6	37,2	30,5	37,5
niet meegemaakt	55,5	69,4	62,8	69,5	62,5

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'14)

Op basis van kwalitatieve studies (Elling et al. 2011; Schuyf 2010) zou men misschien verwachten dat LHB-personen meer te maken hebben met verbaal geweld en discriminatie. We hebben daarom deze vormen van wangedrag extra onderzocht. Voornamelijk hetero-

seksuele mannen blijken te maken hebben met verbaal geweld (35%). Mogelijk komt dat doordat er in deze groep veel voetballers zijn, een sport die bekendstaat om het ruwe taalgebruik (Elling et al. 2011). Voor heteroseksuele vrouwen, homo- en biseksuele mannen en lesbische en biseksuele vrouwen heeft respectievelijk 23%, 23% en 21% in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek te maken gehad met verbaal geweld. Wat betreft discriminatie en kwetsende opmerkingen op het gebied van sekse, cultuur of religie zien we gemiddeld geen verschil tussen heteroseksuele en LHB-personen. In beide groepen had 13% wel eens hiermee te maken gehad in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek. Wel scoorden heteroseksuele mannen wederom iets hoger (17%).

Ook binnen de vsk Monitor (Romijn et al. 2015) is onderzoek gedaan naar wangedrag in de sport. Van de Nederlandse sporters van 15 jaar en ouder heeft 42% in 2015 wel eens wangedrag meegemaakt en 5% geeft aan dat ze wel eens te maken hebben gehad met discriminatie vanwege homoseksualiteit. Ook is aan bondscheidsrechters gevraagd of ze in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek zijn geconfronteerd met wangedrag. Dit was voor 64% het geval. 4% van de scheidsrechters zei dat ze discriminatie vanwege homoseksualiteit hadden meegemaakt.

Wangedrag en homonegativiteit in de sport kunnen mogelijk ook leiden tot verminderde gevoelens van veiligheid tijdens sportwedstrijden. Het scp vroeg in de Vrijtijdsomnibus van 2012 en 2014 naar de ervaren veiligheid tijdens sportwedstrijden voor zowel hetero- als homoseksuele sporters en wedstrijdbezoekers. Hieruit blijkt dat 74% van de Nederlanders zich veilig voelt rondom sportwedstrijden. Er is geen statistisch verschil in ervaren veiligheid tussen LHB-personen (76%) en heteroseksuelen (74%; niet in tabel). Wanneer deze groepen verder worden uitgesplitst naar geslacht, dan blijkt dat mannen zich op en rond sportwedstrijden veiliger voelen dan vrouwen. Homo-/biseksuele mannen (83%) blijken zich veiliger te voelen dan heteroseksuele mannen (78%). Lesbische en biseksuele vrouwen (63%) voelen zich aanzienlijk minder veilig dan homo-/biseksuele mannen en heteroseksuele vrouwen (resp. 78% en 70%). Het Mulier Instituut (Elling et al. 2011) heeft de onveiligheid van LHB-sporters gemeten door middel van een samengestelde maat 'ervaren veiligheid'. Deze studie laat een iets pessimistischer beeld zien, namelijk dat ongeveer een op de zes homo-/biseksuele sporters zich in de sport onveilig voelt, een derde neutraal is en de helft zich veilig en geaccepteerd voelt.

Tabel 3.2

Antwoord op de vraag 'op en rond sportwedstrijden voel ik me meestal veilig', naar seksuele oriëntatie, sporters en wedstrijdbezoekers van 16 jaar of ouder, 2012 en 2014

	heteroseksuele man	heteroseksuele vrouw	homo- of biseksuele man	lesbische of biseksuele vrouw	totaal
(zeer) mee oneens / neutraal	22,2	29,9	16,6	37,9	25,6
(zeer) mee eens	77,8	70,1	83,4	62,8	74,4

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'14)

Noot

- 1 Zie nieuwsbericht: <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=4673&m=1436776673&action=file.download>

4 Conclusies

Dit beleidssignalelement is ingegaan op de sport- en beweegdeelname van en een veilig sportklimaat voor lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen. De beschikbare kennis over LHBT'ers in relatie tot sport is gebundeld in dit beleidssignalelement. De nadruk ligt hierbij op sport- en beweegdeelname, veiligheid en de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit. Over transgenders is minder informatie bekend dan over lesbische, homoseksuele en biseksuele sporters. Dit betekent dat we niet op alle thema's binnen dit beleidssignalelement uitspraken kunnen doen over de stand van zaken voor transgenders.

LHBT'ers en heteroseksuelen sporten en bewegen evenveel

Op basis van onderzoek van het SCP (Kuyper 2016) en het Mulier Instituut (Elling et al. 2011) kan worden geconcludeerd dat er nauwelijks verschillen bestaan in sportdeelname en beweeggedrag tussen homo- en biseksuele mannen en vrouwen en heteroseksuele mannen en vrouwen. Als er specifiek naar jongeren en jongvolwassenen wordt gekeken, dan blijkt dat LHBT-scholieren minder vaak sporten dan hun heteroseksuele leeftijdsgenoten en ook minder vaak lid zijn van een sportvereniging. LHBT-jongvolwassenen daarentegen sporten even vaak als hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Op dit moment zijn in grootschalige bevolkingsonderzoeken geen data over de leefsituatie van transgenders beschikbaar. Over de mate waarin transgenders sporten en bewegen, is dan ook minder bekend. Een kwart van de niet-sportende transgenders in het onderzoek van het SCP (Keuzenkamp 2012) zegt dat ze niet sporten vanwege het feit dat ze transgender zijn.

Homoseksualiteit in de sport geen probleem voor veel Nederlanders

Het overgrote deel van de Nederlandse bevolking lijkt geen probleem te hebben met homoseksualiteit in de sport. Een vergelijking met het onderwijs lijkt er echter op te wijzen dat de bevolking over het algemeen minder problemen heeft met een homoseksuele docent dan met een homoseksuele trainer. Aangezien de houdingen ten opzichte van homo- en biseksualiteit in de sport en in het onderwijs op basis van twee verschillende onderzoeken worden vergeleken, is het echter lastig hier conclusies aan te verbinden.

Openheid seksuele oriëntatie in de sport niet vanzelfsprekend

Homo- en biseksuelen zijn niet vanzelfsprekend open over hun seksuele oriëntatie binnen hun sportgroep. De homoseksuele mannen en vrouwen die dat wel zijn, voelen zich over het algemeen geaccepteerd. Mogelijk hangt dit samen met algeheel zelfvertrouwen van personen die open zijn over hun seksuele oriëntatie. LHBT-jongeren die open over hun seksuele oriëntatie zijn, ervaren bijna nooit volledig gebrek aan acceptatie. Deze jongeren weten echter vaak niet of zij worden geaccepteerd door hun medesporters.

Acceptatie in teamsporten

Homoseksuele mannen lijken vooral ‘macho-’ of team- en contactsporten (zoals voetbal) te mijden, omdat ze verwachten niet te worden geaccepteerd. Voor lesbische en biseksuele vrouwen blijkt de seksuele oriëntatie aanzienlijk minder vaak van invloed op het sportgedrag dan bij homoseksuele mannen. Als we kijken naar de homoacceptatie onder mannelijke teamsporters, dan blijkt dat zij bijna net zo positief op homoacceptatie scoren als de rest van de bevolking. Wel worden er in mannenteams meer homograppen gemaakt. Homoseksuele teamsporters ervaren deze opmerkingen en grappen vaak als onschuldig en zij voelen zich over het algemeen geaccepteerd. Hieruit kan worden opgemaakt dat wanneer homoseksuele mannen eenmaal lid zijn van een ‘mannenteam’ zij zich over het algemeen geaccepteerd voelen, maar dat er een drempel is om het lidmaatschap überhaupt aan te gaan. De seksuele oriëntatie lijkt daarmee van invloed op de sportkeuze van homoseksuele mannen.

Maken LHB'ers vaker wangedrag mee?

Op basis van de Vrijetijdsomnibus blijkt dat er geen verschil is in de mate waarin heteroseksuele sporters of wedstrijdbezoekers en lesbische, homoseksuele en biseksuele sporters of wedstrijdbezoekers wangedrag in de sport hebben meegemaakt. Vooral mannen, zowel hetero- als homo- of biseksueel, geven aan dat zij wangedrag hebben meegemaakt. Resultaten uit ander onderzoek (Hendriksen en Hoogwerf 2013) tonen echter aan dat niet-heteroseksuelen vaker te maken hebben gehad met wangedrag in de sport dan heteroseksuelen. Er is dan ook geen eenduidig antwoord op de vraag of LHB'ers in grotere mate wangedrag in de sport meemaken.

Lesbische en biseksuele vrouwen voelen zich het minst veilig

Ook in de mate van ervaren veiligheid zijn op basis van de Vrijetijdsomnibus geen verschillen zichtbaar tussen LHB-personen en heteroseksuelen. Wanneer een uitsplitsing wordt gemaakt naar geslacht, dan blijkt dat mannen zich op en rond sportwedstrijden veiliger voelen dan vrouwen. Homo- en biseksuele mannen voelen zich veiliger dan heteroseksuele mannen. Een mogelijke verklaring hiervoor is het feit dat heteroseksuele mannen vaker sporten beoefenen waarin in grotere mate wangedrag wordt vertoond (bv. voetbal). Lesbische en biseksuele vrouwen voelen zich aanzienlijk minder veilig dan homo- en biseksuele mannen en heteroseksuele sporters (onder wie heteroseksuele vrouwen).

Literatuur

- Bergen, D. van, en J. van Lisdonk (2010). Acceptatie en negatieve ervaringen van homojongeren. In: S. Keuzenkamp, *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bos, D. (2009). 'Omdat ze zo ontzettend hetero zijn'. Ervaringen van homoseksuele hockeyers en fitnessers. In: S. Keuzenkamp, D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma, *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K., en H. van der Poel (2015). Sportbeleid. In: A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2014* (p. 48-66). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Elling, A. (2011). *Buitengewoon grensoverschrijdend. Sportervaringen van transgenders*. Nieuwegein/Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Elling, A. (2014). *Homo-acceptatie in de sport* (factsheet). Utrecht: Mulier Instituut.
- Elling, A., F. Smits, P. Hover en J. van Kalmthout (2011). *Seksuele diversiteit in de sport: sportdeelname en acceptatie*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Groenestein, T. van, en C. van der Linden (2012). *Beleving mannelijke teamsport door niet-heteroseksuele mannen*. Amsterdam: Motivaction.
- Haar, H. ter (2008). *Gelijkspel. Portretten van homo topsporters*. Eindhoven: Uitgeverij Pepijn.
- Hendriksen, T., en I. Hoogwerf (2013). *Onderzoek naar een veilig sportklimaat in Nederland*. Dongen: GfK Panel Services Benelux.
- Hildebrandt, V., C. Bernaards en H. Hofstetter (red.) (2015). *Tendrapport Bewegen en Gezondheid 2000/2014*. Leiden: TNO Gezond Leven.
- Keuzenkamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (red.), N. Kooiman en J. van Lisdonk (2012). *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2015a). *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, Homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2015b). *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L., en F. Bakker (2006). *De houding ten opzichte van seksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- NRC (2013). *René van der Gijp wekt verbijstering: voetbal is geen sport voor homo's*. Geraadpleegd op 18-7-2016 via <https://www.nrc.nl/nieuws/2013/08/06/rene-van-der-gijp-gaat-los-en-wekt-verbijstering-voetbal-is-geen-sport-voor-homos-a1432631>.
- Romijn, D., J. van Kalmthout en K. Breedveld (2015). *vsk Monitor 2015. Voortgangsrapportage Actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat'*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Romijn, D., J. van Kalmthout en K. Breedveld (2016). *vsk Monitor 2016. Voortgangsrapportage Actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat'*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Schuyf, J. (2010). *Dames, heren en anderen. Transgenders in Nijmegen*. Nijmegen: Gemeente Nijmegen.
- Tiessen-Raaphorst, A., en R. van den Dool (2015). Sportdeelname. In: A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2014* (p. 67-84). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vloet, L., en K. Collot d'Escury (2015). *Transgenders en sport. Richtlijnen voor sportbonden, -verenigingen en sporters ten behoeve van de sportdeelname van transgenders*. Arnhem: NOC*NSF.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2017

- 2017-1 *Grenzen aan de eenheid. De beleving en waardering van diversiteit en inclusiviteit onder medewerkers van Defensie* (2017). Iris Andriessen, Wim Vanden Berghe en Leen Sterckx. M.m.v. Jantine van Lisdonk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0814 1
- 2017-2 *Wie maakt het verschil? Sociale ongelijkheid in condities en consequenties van informele hulp. Oratie.* (2017). Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0752 6
- 2017-3 *Langer zelfstandig. Ouder worden met hulpbronnen, ondersteuning en zorg* (2017). Cretien van Campen en Jurjen Iedema (SCP), Marjolein Broese van Groenou (VU-LASA) en Dorly Deeg (VUMC-LASA). ISBN 978 90 377 0817 2
- 2017-4 *Beleidssignalement Ervaringen van LHBT-personen met sport* (2017). Ine Pulles en Kirsten Visser. ISBN 978 90 377 0820 2 (pdf)
- 2017-5 *Voorzieningen verdeeld. Profijt van de overheid* (2017). Martin Olsthoorn, Evert Pommer, Michiel Ras, Ab van der Torre en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0821 9
- 2017-6 *Van oost naar west. Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland: ouders over de leefsituatie van hun kinderen* (2017). Ria Vogels, Simone de Roos, Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0819 6
- 2017-7 *First steps on the labour market* (2017). Ans Merens, Freek Bucx en Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0822 6
- 2017-8 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015. Ontvangen hulp bij het huishouden, persoonlijke verzorging, verpleging en begeleiding* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0818 9 (pdf)
- 2017-9 *Kwesties voor het kiezen. Analyses van enkele maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017* (2017). ISBN 978 90 377 0770 0 (pdf)
- 2017-11 *Discriminatie herkennen, benoemen en melden* (essay) (2017). Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0826 4 (pdf)

Digitale publicaties 2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0824 0, publicatiedatum 23-1-2017

Eerste treden op de arbeidsmarkt (digitaal magazine). Ans Merens, Freek Bucx, m.m.v. Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0823 3, publicatiedatum 31-1-2017

SCP-publicaties 2016

- 2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5

- 2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (scp), Mariëlle Cloin (scp), Rahil Roodsaz (Atria) en Martin Olsthoorn (scp). ISBN 978 90 377 0776 2
- 2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0
- 2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (pdf)
- 2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen en Kim Putters. ISBN 978 90 377 0774 8
- 2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9
- 2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4 (pdf)
- 2016-8 *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen* (2016). Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0787 8
- 2016-9 *Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0788 5
- 2016-10 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Esther van den Berg en Maaike den Draak. ISBN 978 90 377 0789 2
- 2016-11 *Societal Pessimism: A Study of its Conceptualization, Causes, Correlates and Consequences* (2016). Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0786 1
- 2016-12 *Cumulaties in de jeugdhulp* (2016). Klarita Sadiraj, Michiel Ras en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0790 8 (pdf)
- 2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9 (pdf)
- 2016-14 *Thuiszorguitgaven en informele hulp. Relatie tussen veranderingen in de thuiszorguitgaven en het gebruik van informele hulp* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0792 2 (pdf)
- 2016-15 *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden* (2016). Ans Merens en Edith Josten. ISBN 978 90 377 0791 5 (pdf)
- 2016-16 *Het brede-welvaartsbegrip volgens het scp* (2016). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0794 6 (pdf)
- 2016-17 *Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening* (2016). Annet Tiessen-Raaphorst en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0795 3 (pdf)
- 2016-18 *Gemiddelde budgetten per cliënt (en dag) voor de cliënten met een voogdijmaatregel en cliënten die 18 jaar of ouder zijn* (2016). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0797 7 (pdf)
- 2016-19 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2013. Een vergelijking van de zorg en ondersteuning voor 50-plussers in veertien Europese landen* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0798 4 (pdf)
- 2016-20 *Taking part in uncertainty. The significance of labour market and income protection reforms for social segmentation and citizens' discontent* (2016). J.C. Vrooman. ISBN 978 90 377 0799 1
- 2016-21 *Tussen groen en grijs. Een verkenning van tuinen en tuinieren in Nederland* (2016). Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0796 0

- 2016-22 *De dorpse doe-democratie. Lokaal burgerschap bekeken vanuit verschillende groepen dorpsbewoners* (2016). Lotte Vermeij, Joost Gieling. ISBN 978 90 377 0802 8 (pdf)
- 2016-23 *Aanbod van arbeid* (2016). Patricia van Echtelt, Simone Croezen, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink, m.m.v. Lucille Mattijssen. ISBN 978 90 377 0801 1
- 2016-24 *Beleidssignalement. Het gebruik van kinderopvang door ouders met lagere inkomens* (2016). Anne Roeters en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0803 5 (pdf)
- 2016-25 *Gemeentelijke prestaties gemeten. Een vooronderzoek naar de meting van prestaties van de lokale overheid op gemeentelijk niveau* (2016). Evert Pommer en Ingrid Ooms. ISBN 978 90 377 0804 2 (pdf)
- 2016-26 *Nieuwe Spaanse migranten in Nederland* (2016). Mérove Gijsberts, Marcel Lubbers, Fenella Fleischmann, Mieke Maliepaard en Hans Schmeets. ISBN 978 90 377 0805 9 (pdf)
- 2016-27 *Zorg en onbehagen in de bevolking* (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0807 3 (pdf)
- 2016-28 *Wikken en wegen in het hoger onderwijs. Over studieloopbanen en instellingsbeleid* (2016). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0806 6
- 2016-29 *Beperkt in functie. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname van mensen met gezondheidsbeperkingen* (2016). Redactie: Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0808 0
- 2016-30 *Wel thuis? Literatuurstudie naar factoren die zelfstandig wonen van mensen met beperkingen beïnvloeden* (2016). Maaïke den Draak, Anna Maria Marangos, Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0811 0
- 2016-31 *De toekomst tegemoet. Sociaal en Cultureel Rapport 2016* (2016). Redactie: Andries van den Broek, Cretien van Campen, Jos de Haan, Anne Roeters, Monique Turkenburg en Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0544 7
- 2016-32 *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken* (2016). Redactie: Willem Huijnk en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0812 7
- 2016-33 *Emancipatiemonitor 2016* (2016). Wil Portegijs (scp) en Marion van den Brakel (cbs) (red.). ISBN 978 90 377 0813 4

Digitale publicaties 2016

- Armoede in kaart 2016* (card stack). Stella Hoff, Jean Marie Wildeboer Schut, Benedikt Goderis, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0809 7, publicatiedatum 27-9-2016
- Media:Tijd in kaart* (card stack). Annemarie Wennekers, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978 90 377 0815 8, publicatiedatum 20-12-2016
- Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (onepager). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0784 7, publicatiedatum 25-4-2016

Overige publicaties 2016

- Burgerperspectieven 2016 | 1* (2016). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0772 4
- Burgerperspectieven 2016 | 2* (2016). Josje den Ridder, Wouter Mensink, Paul Dekker en Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0800 4
- Burgerperspectieven 2016 | 3* (2016). Paul Dekker, Lianne de Blok en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0810 3
- Burgerperspectieven 2016 | 4* (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder, Pepijn van Houwelingen en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0816 5

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt jaarlijks zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.